

Paweł Kocoń

Renesans religijny i kulturalny mniejszości żydowskiej w Polsce

---

Pisma Humanistyczne 2, 131-142

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RENESANS KULTURALNY I RELIGIJNY MNIEJSZOŚCI ŻYDOWSKIEJ W POLSCE

Po zmianie systemowej w 1989 tematyka etniczna zaczęła częściej być tematem dyskusji socjologicznych co spowodowane było tym że tematyka mniejszości narodowych i etnicznych przestała być tematem tabu. Także mniejszości żydowskiej w Polsce. Liczbę polskich Żydów szacuje się obecnie na od dwu do trzydziestu tysięcy osób tak rozbieżne szacunki wynikają z różnych sposobów definiowania tego kto jest Żydem. Według Halachy wystarczy mieć żydowską matkę ,aby zostać uznanym za Żyda¹ najczęściej jednak wystarczy mieć żydowskiego dziadka lub babcię aby zostać członkiem którejś z organizacji żydowskich. Liczebność największych z nich wynosi około 2500 - 3000 członków². Tak mała społeczność jest niezmiernie ciekawa dla badacza ze względu na przeżywany przez nią renesans który po Holocauście i wydarzeniach 1968 wydawał się niemożliwy oraz ze względu na pewne znaczące odmienności żydowskiej mniejszości narodowej od innych mniejszości narodowych. Te różnice to przede wszystkim rozproszenie społeczności po obszarze całego państwa, towarzyszące ww. rozproszeniu oderwanie od tak zwanych regionalnych ojczyzn. Całkowity brak dziedziczenia przez młodsze pokolenie języka

---

¹ Alan Unterman „Żydzi Wiara i życie” Wydawnictwo Łódzkie Łódź 1989 s. 23.

² Joanna Podgórska „Ilu jest Żydów w Polsce?” w Polityka nr 22/1998 s 4.

czy to Jidysz czy Hebrajskiego. silna odmienność religii - Judaizmu³ i uwarunkowane tym matrylinearne dziedziczenie narodowości, silna świadomość Holocaustu. Prapoczątki odrodzenia Żydów polskich sięgają lat 70-tych kiedy to powstał ŻUL czyli Żydowski Uniwersytet Latający. Była to grupa ludzi skupiona między innymi wokół Stanisława Krajewskiego których głównym celem było poznawanie żydowskiej religii i kultury. Wielu Żydów uczestniczy w życiu politycznym kraju czy to w PZPR jak Szymon Szurmiej czy w opozycji jak Piotr Kadłcik czy Czesław Bielecki. W 1985 państwo polskie nawiązało stosunki z Izraelem na szczeblu sekcji interesów. W 1989 powstało żydowskie przedszkole w Warszawie - pierwsza placówka żydowska tego typu w Polsce. Gołda Tencer założycielka przedszkola pamięta nawet imiona pierwszych pięciu dzieci - Róża, Dawid, Jaś, Szymek, Szura⁴. Jednocześnie w Polsce zaczyna się zainteresowanie a nawet moda na żydostwo. Od kilku lat są już zresztą organizowane opozycyjne obchody Powstania w Getcie Warszawskim. Problematyka żydowska obecna jest w Pismach Znak i Więź. Jednocześnie lata 80-te to renesans polskiego antysemityzmu. Istnieje ortodoksyjny komunistycznie „Grunwald” a po ustanowieniu pluralizmu politycznego reaktywuje się cała paleta partii mających w swych programach tezy antysemickie. Na ulicach widoczne są antysemickie plakaty i ulotki, widoczny staje się bardziej katolicki fundamentalizm tradycyjnie upatrujący w Żydach głównego wroga. Jednocześnie warunkiem przyjęcia Polski do NATO i Unii Europejskiej jest wysoki poziom tolerancji dla mniejszości narodowych i religijnych. Ponadto coraz bardziej zaczyna być wiadomo o wkładzie Żydów zarówno przeszłym jak i teraźniejszym. Szczególnie w młodym pokoleniu inteligencji zaczyna istnieć pewna moda na żydostwo. Tak wygląda „situacja 5 minut przed”. Mobilizacja Etniczna to: *Proces*

---

³ Oprócz niewielkiej społeczności Tatarów wszystkie mniejszości narodowe w Polsce są chrześcijańskie.

⁴ Joanna Podgórska „Ilu jest Żydów w Polsce?” w *Polityka* nr 22/1998 str. 4.

aktywizacji grupy etnicznej dla realizowania jej rzeczywistych lub wyobrażonych interesów⁵.

Techniki i narzędzia badawcze.

Współczesna socjologia dysponuje wieloma technikami zdobywania materiałów empirycznych służących realizacji nałożonych na tą dyscyplinę zadań. Techniki te różnią się między sobą w wielu aspektach a ich wartość jest każdorazowo weryfikowana celami podejmowanych konkretnych przedsięwzięć badawczych⁶. W niniejszej pracy podstawowymi technikami badawczymi jakie zastosowano były obserwacja uczestnicząca, wywiad swobodny oraz analizą wtórna zastanych materiałów. Obserwacja to planowe rejestrowanie faktów poprzez zmysły. Obserwacja uczestnicząca polega na rejestrowaniu zdarzeń poprzez zmysły w czasie uczestniczenia w nich. Obserwacja uczestnicząca jawna była szczególnie przydatna przy rejestrowaniu postaw polskich Żydów wobec żydowskiej obrzędowości. Czy przestrzegane są posty szabas czy koszer. Jak zachowują się Żydzi w sytuacjach codziennego żydowskiego bytowania, które w pewien sposób było narzucone na obozach fundacji Ronalda S. Laudera czy w Śródborowie. Wywiad swobodny to technika zbierania danych oparta na rozmowie. Tutaj potrzebna była do badania poglądu ekspertów instytucjonalnych na jakość życia żydowskiego w Polsce. Ekspertów pytano min prognozy dotyczące życia żydowskiego w Polsce, pytano o mobilizację etniczną wprost (czy występuje) a także o związki żydostwa z religijnością tożsamość żydowską itp. Ostatnią zastosowaną techniką dającą chyba najwięcej danych była wtórna analiza zastanych materiałów. Materiały te to z jednej strony dokumenty zbierane systematycznie takie jak dokumenty naukowe i opracowania

---

⁵ Ibidem str.20

⁶ Leszek A Gruszczyński „Kwestionariusze w socjologii Budowa narzędzi do badań surveyowych” UŚ Katowice 1991 str. 7.

statystyczne. Dokumenty naukowe zostaną wyszczególnione w dziale bibliografia natomiast opracowania statystyczne to przede wszystkim lista członków TSKŻ⁷ oddział Katowice, która jako że tworzona od mniej więcej 1990⁸. W ograniczonym stopniu wykorzystywano dokumenty osobiste przede wszystkim listy. Jak widać z powyższego zestawienia dominowały techniki ilościowe. Jest ono jak się wydaje dominujące w badaniach nad mniejszościami narodowymi w opisywanym poniżej przypadku zastosowanie tego typu badań było podyktowane ich „małą inwazyjnością” to jest własnością pozwalającą badanym na w miarę swobodne kształtowanie przebiegu badania. Ponadto techniki te pozwalają na jak najszersze poznanie dziania się żydowskiego życia w jego prawdziwym obliczu. Tak to bowiem jest w Polsce że przy stygmatyzacji bycia Żydem osoby badane w sytuacji wywiadu kwestionariuszowego mogą ukrywać pewne aspekty swojego życia. W pewnym sensie na przykład obserwacja nie daje im na to czasu. Ponadto właśnie obserwacja uczestnicząca powoduje zmianę kategorii badacza z obcego wroga czy intruza na obcego przybysza czy też jak autor zauważył w praktyce nawet na swojego. Takie techniki badawcze determinują miękki styl uprawiania socjologii.

Omówienie wyników badań

Renesans organizacji żydowskich

Jednym z pierwszych ludzi którzy inicjowali ożywienie społeczności żydowskiej w Polsce był Jerzy Kichler który w latach 80-tych powołał Hawurę czyli bractwo poznawania Judaizmu. W 1987 roku, gdy przewodniczący TSKŻ Henryk Robak nie wyraził zgody na zorganizowanie obchodów Rosh Ha Shana Kichler wystosował list

---

⁷ Towarzystwo Społeczno Kulturalne Żydów w Polsce.

⁸ Osoba która rozpoczęła tworzenie tej listy zmarła co spowodowało że dokładna data rozpoczęcia tej listy nie jest znana.

protestacyjny który przeciekł do drugiego obiegu⁹ co zapoczątkowało błyskawiczną karierę dzisiejszego szefa Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich. Jeszcze wcześniej na terenie Polski w 1985 rozpoczęła działalność Fundacja im Rodziny Nissenbaumów zajmująca się ochroną zabytków żydowskich. W 1988 rozpoczęła działalność Fundacja Ronalda S. Laudera¹⁰ i ona to do dziś jest jednym z głównych aktorów ożywienia etnicznego Żydów w Polsce. Zajmuje się ona przede wszystkim reaktywacją życia religijnego - sieć jej klubów organizuje szabasy, prelekcje na tematy religijne, naukę języka Hebrajskiego. Fundacja zajmowała się także organizowaniem obozów szkoleniowych w Rychwałdzie. Kwestia tych obozów jest dosyć ciekawa. Pierwszy z nich był organizowany w domu dziennikarza w Zaborowie pod Warszawą następne już w Rychwałdzie. Jest to obóz, w którym Żydzi uczą się poprzez praktykę jak prowadzić żydowskie życie religijne. Wspólnie jedzą kosherne posiłki (w Zaborowie istniały dyżury przy zmywaniu jak w kibucu) wspólnie obchodzą szabas i inne święta żydowskie. Tego typu inicjatywa niewątpliwie przyczynia się do integracji polskich Żydów i do częstszego respektowania zakazów i nakazów Judaizmu nawet jeżeli przyjmiemy że będzie to raczej sfera orbis exterior¹¹. Fundacja Laudera wydaje biuletyn i współfinansuje pismo Midrasz. Ponadto dzięki pomocy merytorycznej i finansowej fundacji powstało przedszkole w Warszawie w 1989, szkoła w Warszawie w 1994 oraz szkoła we Wrocławiu w 1997. Placówki te zasługują na szersze omówienie ponieważ to one tworzą „kadrę” dla życia żydowskiego w Polsce ponadto są chyba najważniejszym przejawem mobilizacji etnicznej polskich Żydów. Generalnie różnią się one mocno od innych placówek mniejszościowych tego typu. Przede wszystkim lekcje nie są prowadzone w języku narodowym, ale po Polsku ponadto nie ma typowych lekcji religii a raczej nauczanie

---

⁹ „Bilans otwarcia” Midrasz nr 0 str. 6.

¹⁰ Ibidem str. 12

¹¹ por przypis 21

kultury. Większy jest niż w innych szkołach mniejszościowych udział dzieci nie należących do mniejszości. Obecnie Fundacja Laudera zajmuje się finansowaniem obozów religijnych przeniesionych z Rychwałdu do Śródborowa. Szefem fundacji na Polskę jest Jonah Bookstein. W 1992 powstało z inicjatywy American Joint Distribution Coomitee Centrum Edukacyjno - Informacyjne Kultury Żydowskiej. W 1995 w Śródborowiance otwarto kosztowną kuchnię,¹² która pozwoli stołować się w tym ośrodku TSKŻ praktykującym Żydom. 17 września 1997 otwarto we wspomnianym centrum laboratorium komputerowe¹³ wkrótce w Internecie pojawiły się strony polskich Żydów. Przełomowym wydarzeniem rzutującym na całość życia żydowskiego w Polsce jest powołanie nowego statutu warszawskiej gminy wyznaniowej który wkrótce stał się wzorem dla statutów w innych gminach. Głosi on że członkiem gminy może być każda osoba która jest pochodzenia żydowskiego i nie wyznaje innej niż Judaizm religii. Przyjmowanie Żydów nie po matce i niewierzących jest novum w życiu gmin żydowskich. Tak samo jakakolwiek zmiana statusu dotychczas jak to wyraziła się jedna z wysoko postawionych osób dotychczas gminy działały na zasadzie „ostatni gasi światło.”¹⁴ Według tej zasady nic nie zmieniano w statusach gmin tworzonych w rycie ortodoksyjnym mimo iż ich członkowie zupełnie nie przestrzegali elementarnych nakazów Judaizmu na przykład nie jedzenia wieprzowiny czy nie poślubiania gojów¹⁵. Ponadto okazało się że przytłaczająca liczba osób która zgłaszała się do organizacji żydowskich jako Żydzi nie miała matki żydówki. W związku z tym nowy statut wyszedł na przeciw potrzebom Żydów. Równocześnie ze zmianami wprowadzanym przez Fundacje

---

¹² Henryk Szaniawski „Z życia organizacji żydowskich” w „Dos.Jidysze Wort” nr 20/1997 str. 23

¹³ Włodzimierz Susid „Laboratorium Komputerowe ma patrona” w Dos.Jidysze Wort . nr 22/1997 str. 20

¹⁴ Z wywiadów swobodnych Ekspercki nr 1

¹⁵ Wbrew utartemu stereotypowi nie jest to określenie wulgarne czy uwłaczające - goim oznacza dosłownie narody.

Laudera wspomniany już American Joint Distribution Committee cykl seminariów kształcących liderów organizacji żydowskich. Kształcenie kończyło się wyjazdem do Izraela i dyplomem ukończenia seminarium.. Wkrótce potem założono żydowski telefon zaufania oraz grupy terapeutyczne - te ostatnie przedsięwzięcia były finansowane przez fundację Laudera. W październiku 1998 prezydent Warszawy Marcin Świąćicki przekazał teren pod budowę Muzeum Żydów Polskich które zostanie wybudowane w pierwszej dekadzie XXI wieku. W Listopadzie 1998 przewodniczącym gminy warszawskiej została kobieta pani Helena Datner .Jednocześnie zarząd gminy złożył petycję o odwołanie naczelnego rabina Rzeczypospolitej Pinchasa Menachema Joskowicza¹⁶ było to spowodowane tym że „Jego obecna działalność i wypowiedzi publiczne nie odpowiadają aktualnym potrzebom oraz wprowadzają w błąd opinię publiczną która jego wypowiedzi traktuje jako głos wiążący i wyraz opinii gminy żydowskiej. Potrzebujemy rabina który rozumie i uwzględnia rzeczywistą sytuację. Potrzebujemy rabina który rozumie i uwzględnia rzeczywistą sytuację polskich Żydów”¹⁷. Pożegnanie rabina Joskowicza zakończyło symbolicznie pewien okres w życiu gmin żydowskich w Polsce. W przeciwieństwie do lat przed 1989 rokiem organizacje żydowskie wychodzą bardzo często z inicjatywami skierowanymi do polskiej części społeczeństwa. Między innymi w Toruniu 22 marca 1998 zorganizowano imprezę „Razem przeciwko rasizmowi” składająca się z dyskusji panelowych referatów i koncertów. Deklarację podsumowującą tydzień walki z rasizmem podpisali oprócz redaktorów Jidele - żydowskiego pisma otwartego powstałego w 1992 także min przedstawiciele Muzułmańskiego Związku Wyznaniowego oraz Towarzystwa Przyjaźni Polsko Arabskiej. W kwietniu tego roku na Rosh Ha Shana Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie ufundowała prezenty polskim współmieszkańcom polsko-żydowskiego

---

¹⁶ W.R. „Pierwsza kobieta u steru” w Midrasz nr 11/1998 str. 22

¹⁷ ibidem str. 23.

domu starców w Warszawie¹⁸. Do imprez polsko żydowskich należy także zaliczyć odbyte w dniach 30 stycznia 2 lutego I Spotkania z Kulturą Żydowską powiązane min z koncertem klezmerskim w klubie „Szuflada”¹⁹. Także w województwie Śląskim TSKŻ Katowice²⁰ w porównaniu z latami przed 1989 wprowadzono cykliczne spotkania młodych oraz min hucznie obchodzone święto niepodległości Izraela. Ostatnią inicjatywą żydowską jest polsko żydowska drużyna harcerska. Jednocześnie wraz z rozkwitem życia żydowskiego ujawniają się jego gorsze strony są to przede wszystkim konflikty zarówno personalne które występują we wszystkich organizacjach zaczynają o sobie znać niesnaski między grupami i instytucjami. Była już mowa o zwolnieniu naczelnego rabina RP. Najważniejszy konflikt wewnątrz żydowski to spór WJRO²¹ - Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich. Chodzi o to że obydwie strony dążą do kontroli nad jak największą ilością restytuowanego mienia. Jest to spowodowane tym że jednym z najpoważniejszych wyzwań stojących przed instytucjami żydowskimi w Polsce jest sprawa finansowania. Chodzi o to, że obecny rozkwit życia żydowskiego jest finansowany przeważnie przez instytucje zagraniczne takie jak wielokrotnie wymieniana fundacja Laudera. Wiąże się z tym uzależnienie polskich Żydów od ich zagranicznych ofiarodawców oraz czasem niedostosowanie pomocy zagranicznej do warunków polskich.²²

---

¹⁸ Z wywiadu eksperckiego nr 2

¹⁹ Agnieszka Żółkowska „Nie tylko Kraków” Midrasz nr 3/1999 str. 22

²⁰ Filje TSKŻ w Bytomiu i Gliwicach nie działają pierwsza z powodu remontu lokalu, druga z powodu braku aktywnych członków.

²¹ World Jewish Restitution Organisation - Światowa Żydowska Organizacja do Spraw Restytucji Mienia.

²² Nico humorystycznym dowodem na tą ostatnią tezę są T Shirty rozdawane na jednym z pierwszych obozów w

Rychwałdzie - na całej szerokości piersi obdarowanego widnieje niebieska Tarcza Dawida co dyskwalifikuje koszulkę

do noszenia w jakimkolwiek polskim mieście - koszulka została nazwana celownik dla Skina.

Restytucja mienia powoduje też nasilenie i tak już niemałych nastrojów antysemitycznych.

Żydowski renesans etniczny w oczach Żydów

Aby zrozumieć istotę opisywanego procesu należy wiedzieć jakie poglądy mają jej aktorzy - Polscy Żydzi. W rozdziale tym mamy zebrane wypowiedzi zarówno ekspertów instytucjonalnych jak i „szeregowych Żydów”. Źródłem danych były wywiady przeprowadzane przez autora pracy jak i prasa zarówno polska jak i żydowska. W pracy badawczej szczególnie zwracano uwagę na to jaka jest diagnoza życia żydowskiego w Polsce i jakie są jego prognozy. Sytuacja polskich Żydów obecnie jest postrzegana różnicowanie. Wywiadowani podkreślają zasilanie organizacji żydowskich przez młodych ludzi i ich mobilność „widzę że przychodzą do nas młodzi ludzie że ja ich nie szukam sami przychodzą”²³. Podkreślają renesans życia religijnego „Ale jesteśmy na pewno na dobrej drodze „..”Kiedyś nawet w sobotę w synagodze nie było minianu ,dziś zdarza się to rzadko i to tylko w dni powszednie. Większość w synagodze to ludzie urodzeni po wojnie. Na sederach zbiera się po kilkaset osób. Kiedyś znałem w Warszawie wszystkich ze swego środowiska , teraz widzę nowe twarze”²⁴. „Kulturę żydowską charakteryzuje kult wiedzy i szacunek dla nauki, nie ma wspólnoty bez jeshiwy”²⁵. A takie miejsca się tworzą. Spotykamy się aby do trzeciej nad ranem komentować z rabinem jakiś fragment Talmudu „..”. A to znaczy że to nie fantazmat tylko budowa realnej tożsamości”²⁶. Pozytywnie jest oceniana wiedza religijna polskich Żydów, ich zaangażowanie „To że podczas spotkań z przybyszami z zagranicy nasza żydowska młodzież wie więcej ,lepiej

---

²³ Wywiad nr 19

²⁴ Joanna Podgórska „Ilu jest Żydów w Polsce” *Polityka* nr 22/1998 s. 8

²⁵ średnia szkoła religijna

²⁶ *ibidem* s. 8.

się orientuje w sprawach żydowskich od tamtej młodzieży, to że gdy pojawiła się możliwość obrzezania młodzi chłopcy i mężczyźni ustawili się w kolejce. To wszystko jest źródłem ogromnej satysfakcji”.²⁷ Wywiadowani zaczynają dostrzegać także negatywne aspekty ożywienia „Ci wszyscy ludzie którzy tu przychodzą nie wiedzą czego chcą nie są teraz autentycznie w tym środowisku biorą to co im się daje i często odchodzą. Wolałam pracować z dawniejszymi grupami żydowskimi”²⁸ „Uważają że w Polsce bycie Żydem jest tak wielkim wydarzeniem że chcą mieć wszystko podane na wielkim talerzu i jedynym ich wysiłkiem będzie otwarcie gęby aby włożyć sobie co lepszy kawałek ciasta”²⁹ „Właściwie to mam wrażenie że jakiś rozkwit to mają za sobą (organizacje żydowskie przyp. aut) tak mi się wydaje na samym początku jak byłam w 7 klasie szkoły podstawowej to tak wszystko kwitło potem trochę osób zaczęło wyjeżdżać, właśnie cały czas wyjeżdżają chyba więcej było ludzi Myślę że taki szum z fundacją Laudera już się skończył mam wrażenie że jest to zastój.”³⁰ Ponadto w czasie obserwacji uczestniczących w Katowicach, Rychwałdzie i Warszawie autor usłyszał wiele niepocholebnych opinii na temat żydowskości nowych członków organizacji żydowskich zasłyszano także skrajnie niepocholebne opinie na temat postawy rządzących organizacjami żydowskimi wobec ostatniej wypowiedzi Rabina Joskowicza na temat oświęcimskiego krzyża. Prognozy na przyszłość nie są ani jednoznacznie pozytywne ani negatywne Prognozuje się zniknięcie mniejszych ośrodków żydowskich z powodu wymarcia większości ich członków.³¹ Wywiadowani akcentują potrzebę stworzenia grupy dobrych liderów i samowystarczalności także finansowej społeczności „Społeczność żydowska w Polsce rośnie. To widać bardzo

---

²⁷ Konstanty Gebert „Umożliwianie powrotu” Midrasz nr 9/1998 str.41

²⁸ Wywiad nr 19

²⁹ Wywiad nr 20

³⁰ Wywiad nr 18

³¹ wywiad nr 19

wyrażnie ale macie jeszcze długą drogę przed sobą, by stać się silną społecznością. Musicie mieć silnych liderów, którzy są z Polski, rozumieją polską specyfikę. Trzeba ludziom ułatwić dostęp do koszernej jedzenia do religijnej literatury to jest zadanie dla liderów.”³²
„Najważniejsze by polska społeczność żydowska osiągnęła stan niezależności, stała się samodzielna .To już powoli się staje. Jeśli potem jak polskie żydostwo już stanie na nogi zaczniesz dawać coś całemu światu żydowskiemu tak jak to było przez setki lat to było wspaniale.”³³ Summa summarum jeżeli przyjmiemy, że zwłaszcza w tak małych społecznościach działa mechanizm samo spełniającego się proroctwa to ostrożny optymizm wywiadowanych Żydów może rokować powodzenie procesu odbudowy życia żydowskiego w Polsce.

Za podsumowanie niech służą słowa bł. P. Szymona Datnera:
„Żydzi polscy robią wrażenie grupy wymierającej, ale przecież nasz naród umiera już od dwóch tysięcy lat i jakoś nie umarł. Społeczność w Polsce jest zredukowana, bardzo zredukowana. Ale może się utrzyma. Całkiem niedawno przyszli do nas nowi młodzi ludzie. Wydawało się że odpadli od żydowskiego pnia a jednak wrócili”.³⁴

---

³² Naomi Pasieczna „Macie jeszcze długą drogę przed sobą” L”Chaim maj 1999 str. 3

³³ „Umożliwianie.....” Midrasz nr 9/1998 s. 41.

³⁴ Paweł Śpiewak „Raport Socjologa” Midrasz nr 0 s. 51

BIBLIOGRAFIA

Alan Unterman „Żydzi Wiara i życie” Wydawnictwo Łódzkie Łódź 1989.

Joanna Podgórska „Ilu jest Żydów w Polsce?” w Polityka nr 22/1998.

Piotr Łukasiewicz „Metoda dialogowa w praktyce badawczej” w K.Lutyńska „Z metodologii i metodyki socjologicznych badań terenowych”

Sławoj Szynkiewicz Konflikt tożsamości, tożsamość w konflikcie” artykuł zamieszczony w Bibliotece Etnografii Polskiej nr 51 pt. „Konflikty Etniczne.

Zbigniew Bokszański “Tożsamość interakcja grupa” Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1989

Charles Taylor „Źródła Współczesnej Tożsamości” w „Tożsamość Czasach Zmiany” red Krzysztof Michalski Znak Kraków 1995

Paweł Śpiewak „Raport socjologa” w Midrasz nr 0

Jean Paul Satre „Rozważania o kwestii żydowskiej” wyd. Futura Press Łódź 1992

Leszek A Gruszczyński „Kwestionariusze w socjologii

Budowa narzędzi do badań surveyowych” UŚ Katowice 1991

„Bilans otwarcia” Midrasz nr 0

Henryk Szaniawski „Z życia organizacji żydowskich” w „Dos.Jidysze Wort” nr 20/1997 Włodzimierz Susid” „Laboratorium Komputerowe ma patrona” w Dos.Jidysze Wort . nr 22/1997

W.R „Pierwsza kobieta u steru” w Midrasz nr 11/1998 str. 22

Agnieszka Żółkowska „Nie tylko Kraków” Midrasz nr 3/1999

Konstanty Gebert „Umożliwianie powrotu” Midrasz nr 9/1998

Naomi Pasieczna „Macie jeszcze długą drogę przed sobą” L”Chaim maj 1999

Konstanty Gebert „Kamienie milowe” w Midrasz nr 6/1998

PAWEŁ KOCOŃ - V rok Socjologii U.ŚL.